

Research on Cosmetic Implements in Ancient Iran Based on Archaeological Evidence from the Achaemenid Period to the End of the Sasanian Period

Kourosh Mohammadkhani¹, Parizad Ahmadi Tabat²

1. Department of Archaeology, Faculty of Literature and Humanities, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran (Corresponding Author).

Email: k_mohammadkhani@sbu.ac.ir

2. Department of Archaeology, Faculty of Literature and Humanities, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran

Article Info

 <https://doi.org/10.66224/Athar.2042.4063.2>

Pp: 7 - 34

Article Type:

Research Article

Article History:

Received: 2025/08/26

Revised: 2026/02/18

Accepted: 2026/02/22

Use your device to scan
and read the article online

Athar Journal

Journal of the Research Center for
Architecture and Urban Heritage, Research
Institute for Cultural Heritage and Tourism
(RICHT), Tehran, Iran.

Owner & Publisher:

Cultural Heritage and Tourism Research
Institute (RICHT), Tehran, Iran.

Journal Homepage: <https://athar.richt.ir/>

Abstract

Cosmetic artifacts in ancient Iran, as one of the earliest manifestations of cultural expression, exhibited distinct forms and typologies across successive historical periods. This study focuses on the functional and symbolic significance of these artifacts in order to identify a relatively understudied domain of Iranian material culture. It further offers a novel approach to understanding social structures, belief systems, and ritual practices. Such a study provides critical insights into daily life, social hierarchies, and ceremonial activities in ancient Iran. This research addresses two primary questions: first, what was the historical and cultural significance of cosmetic artifacts in ancient Iran; and second, which social groups predominantly employed these tools. To answer these questions, archaeological and historical evidence was analyzed through a synthesis of excavation findings and textual sources. Employing a descriptive-analytical methodology, data were collected via both library-based research and museum studies. Following this methodological framework, the study focuses on seven principal categories of cosmetic artifacts, examples of which are preserved in the Glass and Ceramics Museum of Iran, as well as in international museums and private collections, including the British Museum, the Louvre Museum, the Metropolitan Museum of Art, and the University of Pennsylvania Museum. Based on the evidence examined, cosmetic artifacts were not merely an integral part of daily life but also that their continuity across historical periods underscores their enduring cultural and historical significance. During the early periods, these tools were primarily employed in palatial and ceremonial contexts; over time, however, they became more simplified and functional, gradually spreading across different social groups. Despite their cultural importance, there has been no comprehensive, stand-alone study specifically focused on cosmetic artifacts in ancient Iran. Therefore, a comparative analysis of archaeological evidence and textual sources not only enhances our understanding of the social and cultural role of these tools but also addresses a significant scholarly gap in the study of ancient Iranian material culture.

Keywords: Cosmetic Artifacts, Ancient Iran, Material Culture, Archaeological Evidence.

Citations: Mohammadkhani, K. & Ahmadi Tabat, P., (2026). "Research on Cosmetic Implements in Ancient Iran Based on Archaeological Evidence from the Achaemenid Period to the End of the Sasanian Period". *Athar*, 47(2): 34-7. <https://doi.org/10.66224/Athar.2042.4063.2>

Homepage of this Article: <https://athar.richt.ir/article-2-2042-en.html>

© The Author(s)

Copyright © 2026 The Authors. Published by Cultural Heritage and Tourism Research Institute (RICHT).

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). Non-commercial uses of the work are permitted, provided the original work is properly cited.

Introduction

The art of adornment represents a distinctive expression of human culture, especially as reflected in cosmetic and personal grooming artifacts playing a central role in human life from prehistoric times to late antiquity. Across successive historical periods particularly from the Achaemenid to the Sasanian era this art took various material forms, including cosmetic instruments, perfume bottles, and personal jewelry.

Archaeological findings from major sites such as Persepolis, Susa, Ctesiphon, and Bandian reveal a diverse range of personal adornment objects that illustrate how this cultural practice manifested in daily life. These artifacts include kohl containers, perfume bottles, cosmetic palettes, mirrors, wooden combs, tweezers, and implements used for nail care and personal grooming. While these items fulfilled practical needs, they also embody the aesthetic preferences, beliefs, and socio-cultural structures of the communities that produced and used them.

The technical and artistic sophistication of these artifacts is evident in the wide range of materials used, including stone, bronze, glass, wood, and ivory. Meticulous craftsmanship demonstrates advanced production techniques and a highly developed artistic sensibility in ancient Iranian societies. In addition to archaeological objects, complementary sources including visual materials such as rock reliefs, coinage, and seal impressions, as well as textual evidence like clay tablets offer valuable insights into the role and perception of personal adornment across different historical epochs. The integration of material culture and written documentation allows for a nuanced socio-cultural reconstruction of historical contexts, highlighting patterns of intercultural exchange and the spread of artistic styles.

Methods

This research employs a descriptive analytical methodology integrating both library-based and museum-based approaches. Through detailed examination and comparative analysis of the artifacts, the research investigates their historical and cultural significance, and further identifies the social groups that utilized them. By systematically categorizing and evaluating these objects, the study uses this methodological framework to elucidate multiple dimensions of the art of personal adornment, thereby contributing to a more comprehensive understanding of its role within the broader historical and cultural heritage of Iran.

Discussion

The present study examines a diverse assemblage of artifacts associated with personal adornment practices, including vessels such as kohl containers and perfume bottles, grooming tools such as combs and tweezers, as well as mirrors and cosmetic palettes, all of which were recovered from excavations conducted both within Iran at sites such as Susa and Sarpol-e Zahab and beyond its territorial boundaries, including Ctesiphon, Bahrain, Bargouthiat, and several locations in Anatolia. Among these finds, one of the most remarkable objects is a perfume bottle bearing an inscription in three languages Old Persian, Elamite, and Babylonian written in cuneiform. Although certain portions of the inscription are lost, a segment identifying “Xerxes, the Great King” remains legible, providing critical historical context for the social function and significance of the perfume bottle.

The artifacts exhibit considerable variation in material, form, and manufacturing technique, and have therefore been categorized into discrete groups according to their functional typologies. In terms of raw material, they encompass stone, ivory, wood, copper, bronze, and glass. In terms of shape, the items range from cylindrical, rectangular, to teardrop-shaped forms. Some bear intricate engraved ornamentation geometric, floral, or anthropomorphic motifs or epigraphic inscriptions, while others remain unadorned.

In terms of manufacturing techniques, a range of methods was employed in their production, including casting, clay molding, mold-blown glass, and carving.

Currently housed in major institutions including the Glassware and Ceramic Museum of Iran (Abgineh), the Louvre Museum, the Miho Museum, the British Museum, the Ashmolean Museum, and the Metropolitan Museum of Art these artifacts collectively provide a precise understanding of the evolution of form and style, as well as the continuity of personal adornment objects across successive historical periods.

Conclusion

The analysis reveals that cosmetic tools served multilayered roles across all three historical periods. The research aimed to assess both the historical and cultural significance of these artifacts and to identify the social groups that used them. The findings indicate that these objects served purposes beyond personal aesthetic practices. They also held social, cultural, and ritual significance. Their continuous presence from the Achaemenid to the Sasanian periods reflects the enduring value placed on grooming and beauty in ancient Iranian society. Written sources, reliefs, inscriptions, and seal impressions from all three periods confirm that these cosmetic tools were used in both private and public contexts. Comparative analysis of archaeological evidence alongside textual and artistic sources shows that cosmetic tools initially held a key role in courtly and ritual contexts. Inscribed Achaemenid perfume bottles, along with Persepolis fortification tablets and related reliefs, reflect the prestigious status of these items among the elite. These elite-centered patterns in the Achaemenid period establish an early connection between cosmetic tools and social status. This pattern evolves in the Parthian period, where the diversity and application of cosmetic tools expanded across various social strata, particularly in formal events such as festivals, coronations, and religious ceremonies. The replacement of stone perfume bottles with glass vessels not only indicates technological advances but also reflects shifts in artistic preferences and broader cultural transformations.

Based on the available evidence, attention to personal grooming and aesthetics appears to have intensified during the Sasanian period, extending into economic and industrial spheres, as suggested by the flourishing perfume industry in Bishapur and other cities in Fars. Cosmetic tools of this era featured simpler forms and more refined craftsmanship, indicating an emphasis on practical and routine use.

Both textual and archaeological evidence further indicates that these tools were used by both women and men. Inscriptions on perfume bottles mentioning Achaemenid kings attest to shared gender usage, while archaeological examples of kohl containers, perfume bottles, combs, mirrors, and cosmetic palettes in both male and female forms confirm their symbolic and practical significance across genders.

Despite these findings, several limitations remain. In particular, there is a lack of sufficient data regarding cosmetic tools commonly used by lower social strata, likely due to poor preservation conditions or the constraints of archaeological excavations. Determining the exact function of some artifacts is also challenging. Therefore, future research should focus on laboratory analyses of residual materials in cosmetic implements, such as cosmetic palettes and kohl containers, reassessment of recent archaeological findings, and examination of less-studied artifacts. Such approaches could help reconstruct the cultural and social significance of cosmetic tools and provide a deeper understanding of grooming practices in ancient Iran.

Acknowledgments

The authors deem it necessary to express their sincere appreciation to the anonymous reviewers of this journal, whose constructive comments and insightful suggestions significantly contributed to enhancing the quality of this article.

Observation Contribution

This research is derived from the second author's master's thesis, entitled "A Study on Garment Accessories from the Achaemenid to the Late Sasanian Period." The thesis was conducted in the field of Iranian historical archaeology under the supervision of the first author at Shahid Beheshti University, Tehran.

Conflict of Interest

The authors confirm that all sources comply with publishing ethics and that no conflicts of interest exist.

پژوهشی دربارهٔ لوازم آرایش در ایران باستان با تکیه بر داده‌های باستان‌شناختی از دورهٔ هخامنشی تا پایان دورهٔ ساسانی

کوروش محمدخانی^I، پریزاد احمدی تبت^{II}

I. گروه باستان‌شناسی، دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران (نویسندهٔ مسئول).

Email: k_mohammadkhani@sbu.ac.ir

II. گروه باستان‌شناسی، دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

اطلاعات مقاله

چکیده

<https://doi.org/10.66224/Athar.2042.4063.2>

نوع مقاله: پژوهشی

صص: ۳۴-۷

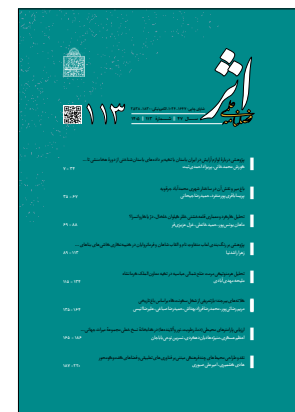
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۶/۰۴

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۱۱/۲۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۲/۰۳

هنر آرایش در ایران باستان، به عنوان یکی از کهن‌ترین جلوه‌های فرهنگی، در دوره‌های مختلف تاریخی شکل‌ها و نمودهای متمایزی یافته است. پژوهش حاضر با تمرکز بر اهمیت و نقش این ابزارها می‌کوشد یکی از جنبه‌های کمتر مطالعه شده تاریخ و فرهنگ ایران را شناسایی و تحلیل کند و بدین ترتیب رویکردی نوین برای درک ساختارهای اجتماعی، باورها و مناسک فرهنگی ارائه دهد. این پژوهش در پی پاسخ‌گویی به دو پرسش اصلی است: نخست، اهمیت تاریخی و فرهنگی لوازم خودآرایی در ایران باستان چیست؟ و دوم، این ابزارها در میان کدام گروه‌های اجتماعی رواج داشته‌اند؟ برای پاسخ به این پرسش‌ها، شواهد تاریخی و باستان‌شناختی با بهره‌گیری از یافته‌های کاوش‌ها و منابع مکتوب تحلیل شده‌اند. روش پژوهش توصیفی-تحلیلی است و داده‌ها به دو شیوه کتابخانه‌ای و موزه‌ای گردآوری شده‌اند. تمرکز پژوهش بر هفت گروه اصلی لوازم آرایش است: گروه‌هایی که نمونه‌هایی از آن‌ها در موزه آگینه و سفالینه‌های ایران و نیز در موزه‌ها و مجموعه‌های شخصی خارج از ایران، از جمله موزه بریتانیا، موزه لوور، موزه متروپولیتن و موزه دانشگاه پنسیلوانیا نگهداری می‌شوند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که لوازم خودآرایی نه تنها بخشی جدایی‌ناپذیر از زندگی مردم بوده‌اند، بلکه استمرار حضور آن‌ها در دوره‌های مختلف تاریخی، اهمیت پایدار تاریخی و فرهنگی آن‌ها را برجسته می‌کند. این ابزارها، که میان زنان و مردان کاربردی مشترک داشته‌اند، در آغاز عمدتاً در ساختارهای درباری و آیینی مورد استفاده قرار می‌گرفتند؛ اما با گذشت زمان، به شکلی ساده‌تر و کارآمدتر در میان اقشار مختلف جامعه گسترش یافتند. با وجود اهمیت موضوع، تاکنون پژوهشی جامع که به طور مستقل به بررسی لوازم خودآرایی پرداخته باشد انجام نشده است؛ از این رو، تحلیل تطبیقی یافته‌های باستان‌شناختی و منابع مکتوب نه تنها به درک جایگاه این ابزارها در زندگی مردم و مناسبات اجتماعی ایران باستان کمک می‌کند، بلکه تا حدی خلاء پژوهشی موجود در این حوزه را نیز برطرف می‌سازد.

کلیدواژگان: آرایش، ایران باستان، مناسک فرهنگی، شواهد باستان‌شناختی، لوازم خودآرایی.

فصلنامه علمی اثر

نشریه پژوهشکده میراث معماری و شهری، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران.

ناشر:

پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری

ارجاع به مقاله: محمدخانی، کوروش؛ و احمدی تبت، پریزاد، (۱۴۰۵). «پژوهشی دربارهٔ لوازم آرایش در ایران باستان با تکیه بر داده‌های باستان‌شناختی از دورهٔ هخامنشی تا پایان دورهٔ ساسانی». اثر، ۴۷ (۲): ۳۴-۷. <https://doi.org/10.66224/Athar.2042.4063.2>.
صفحهٔ اصلی مقاله در سامانهٔ نشریه: <https://athar.richt.ir/article-2-2042-fa.html>

مقدمه

هنر خودآرایی یکی از برجسته‌ترین جلوه‌های فرهنگی انسان به شمار می‌آید که از دوران پیش از تاریخ تاکنون نقشی محوری در زندگی او ایفا کرده است. این هنر در دوره‌های مختلف تاریخی، به ویژه از دوره هخامنشی تا پایان دوره ساسانی، در قالب‌هایی متنوع همچون لوازم آرایشی، عطریات و زیورآلات نمود یافته است. مطالعه این آثار، که از کاوش‌های باستان‌شناختی محوطه‌هایی نظیر تخت جمشید، شوش، تیسفون و بندیان به دست آمده‌اند، مجموعه‌ای متنوع از لوازم خودآرایی را آشکار می‌سازد. این مجموعه شامل سرمه‌دان‌ها، عطردان‌ها، بزک‌ساب‌ها، آینه‌ها، شانه‌های چوبی، موچین و ابزارهای بهداشتی و آرایشی ناخن است. این اشیاء نه تنها بازتاب‌دهنده گرایش انسان به زیبایی و آراستگی هستند، بلکه اندیشه‌ها، باورها و نظام‌های فرهنگی جوامع سازنده خود را نیز منعکس می‌کنند.

این لوازم با مهارتی چشمگیر از مواد متنوعی همچون سنگ، مفرغ، شیشه، چوب، عاج ساخته شده‌اند؛ امری که بیانگر سطح بالایی از ذوق هنری و فناوری تولید در جوامع تاریخی ایران است. افزون بر یافته‌های باستان‌شناختی، شواهدی همچون نقش برجسته‌ها، سکه‌ها، اثر مهرها و منابع مکتوبی نظیر گل نوشته‌ها اطلاعات ارزشمندی درباره جایگاه هنر خودآرایی در ادوار مختلف تاریخی ارائه می‌دهند. ترکیب این شواهد مادی و نوشتاری، زمینه تحلیل تاریخی دقیق‌تری را فراهم می‌کند و امکان شناخت تعاملات میان فرهنگی و انتقال سبک‌های هنری را میسر می‌سازد.

با وجود اهمیت فرهنگی و هنری لوازم خودآرایی در ایران باستان، این موضوع تاکنون کمتر در پژوهش‌های باستان‌شناختی مورد توجه قرار گرفته است. پژوهش حاضر با رویکردی توصیفی-تحلیلی، در پی آن است تا با اتکا بر داده‌های گردآوری شده از منابع کتابخانه‌ای و موزه‌ای، به بررسی اهمیت تاریخی و فرهنگی لوازم خودآرایی در ایران و شناسایی گروه‌های اجتماعی استفاده‌کننده از آن‌ها بپردازد. همچنین می‌کوشد با تحلیل و مقایسه این آثار، ابعاد گوناگون هنر خودآرایی را روشن‌تر سازد و سهم آن را در تاریخ و فرهنگ ایران آشکار می‌کند.

پیشینه پژوهش

در زمینه خودآرایی در ایران، پژوهش‌های متعددی به صورت پراکنده انجام شده است که هر یک بخشی از کتاب‌ها یا مقالات را به این موضوع اختصاص داده‌اند. نخستین اشاره‌ها به ابزارهای آرایشی را می‌توان در آثار کلاسیک باستان‌شناسانی همچون گیرشمن یافت. وی در کتاب ایران از آغاز تا اسلام، با رویکردی توصیفی، به طور گذرا به برخی از لوازم خودآرایی نظیر آینه‌های مسی و هاون‌های آرایشی اشاره کرده است (گیرشمن، ۱۳۳۶: ۱۴-۳۵). در ادامه، سمسار در مقاله «آرایش و هنر»، جایگاه آرایش در تمدن‌های باستانی را بررسی کرده و به وجود طبقه‌ای از آرایشگران در دوره هخامنشی اشاره کرده است (سمسار، ۱۳۴۲: ۳۳-۴۷)؛ با این حال، بخش قابل توجهی از پژوهش او به لوازم خودآرایی در دوره اسلامی اختصاص دارد. علایی نیز در مقاله «آشنایی با مجموعه‌های هنری مجموعه شخصی مهندس فروغی» که پژوهشی مبتنی بر یک مجموعه شخصی است، نمونه‌هایی از ابزارهای آرایشی ایران را معرفی کرده است (علایی، ۱۳۴۵: ۴۹-۵۲). در گزارش‌های باستان‌شناختی دهه ۱۳۵۰، از جمله در «گزارش کاوش‌های علمی فسا»، به عطردان‌های شیشه‌ای اشاره شده است (توللی، ۱۳۵۲: ۸۳۹-۸۵۶) هرچند توضیحات ارائه شده درباره شکل و کارکرد آن‌ها بسیار محدود است. در اثر «از زبان داریوش» نیز، ضمن بررسی زیورآلات هخامنشی، به ابزارهایی همچون سرمه‌دان، عطردان، آینه و شانه پرداخته شده است (کخ، ۱۳۷۶: ۱۷۸) که از نظر تنوع و کارکرد، برای شناخت جایگاه لوازم خودآرایی در دربار هخامنشی اهمیت دارند. افزون بر این، پیتمن در فصل‌هایی از کتاب هنر عصر مفرغ، ضمن اشاره به آینه‌ها، به ظروف کوچک جانورسانی پرداخته و احتمال داده است که این ظروف کوچک برای نگه‌داری مواد آرایشی کاربرد داشته‌اند (پیتمن، ۱۳۸۴: ۴۱).

در دهه‌های اخیر، چند پژوهش تخصصی‌تر در این زمینه انجام شده است. میش مست نهی و عابد اصفهانی در مقاله «تاریخچه آینه و آینه‌کاری»، به بررسی سیر تحول آینه در ایران پرداخته‌اند، اگرچه تمرکز اصلی پژوهش معطوف بر دوره اسلامی است (میش مست نهی و عابد اصفهانی، ۱۳۸۶: ۲). سورتیجی در مقاله «معرفی شیوه‌ای از

تدفین دورهٔ ساسانی در قلعهٔ کنگلو»، به عطردان شیشه‌ای کوچکی اشاره کرده که نشانگر کارکرد آیینی این ابزار آرایشی در تدفین دورهٔ ساسانی است (سورتیجی، ۱۳۹۰: ۸۵-۸۶). در مقالهٔ «لوازم آرایشی و بهداشتی شهر سوخته» نویسندگان با بهره‌گیری از روش‌های آنالیز شیمیایی، ترکیبات باقی‌مانده در ظروفی مانند سرمه‌دان و عطردان را بررسی کرده‌اند (Vidale et al., 2016: 3). همچنین در پژوهش «نور و آتش در شهر سوخته» سرمه‌دان‌های یافت شده در بسترهای تدفینی از منظر باستان‌شناختی تحلیل شده‌اند (سیدسجادی و شاهین، ۱۳۹۷: ۸). مطالعهٔ نویسندگان مقالهٔ «بررسی آثار شیشه‌ای اشکانی کاخ شائور»، اگرچه بر جنبه‌های فنی و تکنیکی شیشه‌های اشکانی متمرکز است، اما اطلاعات ارزشمندی دربارهٔ ساخت عطردان‌ها ارائه می‌دهد (جعفری زاده و شیشه‌گر، ۱۳۹۸: ۳۷). افزون بر این، در مقالهٔ «شناسایی مواد باقیمانده در عطردان‌های شیشه‌ای از دورهٔ اشکانی تا سده‌های نخست دورهٔ اسلامی به روش کروماتوگرافی گازی کوپل شده با طیف‌سنج جرمی (GC-MS)» نویسندگان پس از مرور پیشینهٔ عطرسازی و کاربرد عطردان‌ها، به شناسایی ترکیبات شیمیایی باقی‌مانده در پنج عطردان شیشه‌ای پرداخته‌اند (حسینیان یگانه و همکاران، ۱۴۰۰). در میان پژوهش‌های دانشگاهی، ودودی در پایان‌نامهٔ خود با عنوان «آینه‌های مفرغی عصر آهن ایران»، ابعاد کاربردی و نمادین آینه‌های مفرغی یافت شده در کاوش‌های باستان‌شناختی را بررسی کرده است (ودودی، ۱۴۰۰). همچنین نوروزی قرانی در پایان‌نامهٔ «مطالعه آرایش و پوشش موی زنان در ایران باستان بر اساس شواهد باستان‌شناسی» جنبه‌های گوناگون آرایش موی زنان در دوران باستان را بررسی کرده است (نوروزی قرانی، ۱۴۰۲). در جدیدترین پژوهش، اسکندری و همکاران در مقالهٔ «رژ لب عصر مفرغ در جنوب غرب ایران - جیرفت» با هدف شناخت دانش شیمیایی ساکنان فلات ایران، ترکیبات باقی‌مانده در ظرف کلریتی حاوی مواد آرایشی را شناسایی کرده‌اند (Eskandari et al., 2024: 1-7). با وجود این مطالعات، اغلب پژوهش‌ها یا به معرفی موردی آثار و تحلیل‌های فنی محدود شده‌اند و یا صرفاً در حاشیهٔ مباحث دیگر به موضوع خودآرایی پرداخته‌اند. اگرچه این آثار از ارزش علمی بالایی برخوردارند، اما تاکنون پژوهشی جامع و مستقل که به‌طور متمرکز لوازم خودآرایی در ایران باستان را در یک دورهٔ زمانی مشخص بررسی کند، انجام نشده است.

معانی و مفاهیم

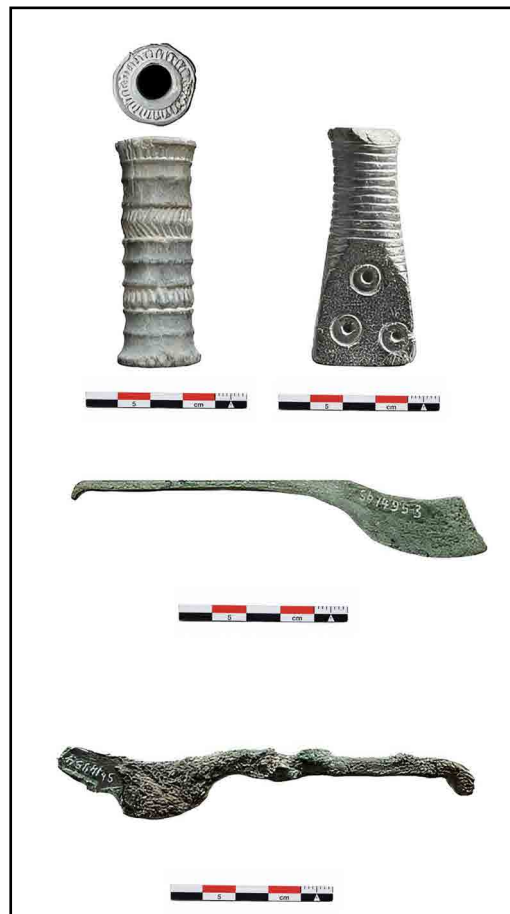
از نظر مفهومی، واژهٔ «آرایش» در لغت‌نامهٔ دهخدا برگرفته از واژهٔ پهلوی «آرایش» و به معنای آراستن است. این مفهوم را می‌توان در دوشاخهٔ اصلی بررسی کرد: آرایش چهره (مو، چشم‌ها، لب‌ها و رنگ پوست) و آراستن بدن از طریق پوشاک و زیورآلات (ابراهیمی کوهبنانی و همکاران، ۱۴۰۱: ۹).

پیشینهٔ استفاده از لوازم خودآرایی در ایران

جست‌وجوی زیبایی به قدمت حضور انسان بر زمین است. با این حال، تجسم اینکه او در هزاران سال پیش، در حوزهٔ جغرافیایی ایران، چگونه خود را می‌آراست، امری دشوار بوده و مستلزم بررسی دقیق شواهد باستان‌شناختی است. یافته‌های حاصل از کاوش‌های باستان‌شناختی نشان می‌دهند که میل به آراستگی در میان مردمان پیش از تاریخ وجود داشته است. در همین راستا، شواهدی از کاربرد گل اخرا در محوطه‌هایی همچون غار پاسنگر و گورستان چگاسفلی به دست آمده است. وجود این ماده درون صدف‌ها نشان می‌دهد که ساکنان این مناطق از رنگ‌های طبیعی برای تزیین چهره و بدن خود استفاده می‌کرده‌اند. گل اخرا، که می‌توان آن را نخستین مادهٔ آرایشی مورد استفادهٔ انسان دانست (Yaghmaei, 1999) از ترکیب خاک رس و اکسید آهن هیدراته ساخته می‌شده است. این ماده پس از آسیا شدن به صورت پودر در می‌آمده و سپس با چربی حیوانی یا آب ترکیب می‌گردیده تا خمیری مناسب برای استفاده فراهم آید (Nind, 1831: 25).

در کنار استفاده از گل اخرا، زیورآلات نیز در زیباسازی بدن نقش اساسی داشته‌اند. پیشینهٔ استفاده از آن‌ها به دورهٔ پارینه سنگی جدید باز می‌گردد، زمانی که انسان از سنگ، استخوان و صدف برای ساخت زیورآلات بهره می‌برد (گیرشمن، ۱۳۷۰: ۲۸۵).

تحول تدریجی این آثار نه تنها بازتابی از تغییرات فرهنگی است، بلکه نشان می‌دهد انسان در هیچ مرحله‌ای از تمدن خود از لوازم آرایش و زیورآلات روی گردان نبوده است. در بررسی سیر تحول این سنت، می‌توان به شواهد متعددی از محوطه‌هایی نظیر سیلک، شوش، شهاداد، شهر سوخته، جیرفت، سرخ‌دم لری، مارلیک و غیره اشاره کرد که مهر تأییدی بر اهمیت زیبایی و تداوم آن در زندگی مردمان دوران پیش‌ازتاریخ است. از جمله این شواهد، هاو‌های سنگی مکشوفه از تپه سیلک است که برای آسیا کردن مواد آرایشی استفاده می‌شده‌اند (گیرشمن، ۱۳۷۹: ۳۲-۳۳)؛ همچنین، تیغه‌های اصلاح سروصورت از شوش و آینه‌های مفرغی به دست آمده از سرخ‌دم لری، جایگاه برجسته آراستگی در زندگی روزمره مردمان آن دوران را نشان می‌دهند (شکل ۱). افزون بر این، سرمه‌دان‌ها و حقه‌های سفیدآب مکشوفه از شهاداد، به روشنی کاربری آرایشی آن‌ها را تأیید می‌کنند (حاکمی، ۱۳۸۵: ۱۲۰-۱۲۶). شواهد مشابهی از شهرسوخته نیز گزارش شده است؛ وجود ظرف آرایشی حاوی رنگ‌دانه سبز به همراه شانه‌های چوبی مکشوفه از این گورستان، اهمیت آرایش و آراستگی را در میان ساکنان این منطقه نشان می‌دهد (سیدسجادی، ۱۳۸۶). در همین زمینه، ظرف کلریتی کشف شده در کنار صندل جنوبی جیرفت که حاوی فرآورده آرایشی به رنگ قرمز تیره و احتمالاً نوعی رژ لب بوده است، نمونه‌ای شاخص از پیشرفت و تنوع ابزارهای آرایشی در این منطقه محسوب می‌شود (شکل ۱)، (Eskandari et al., 2024: 1-3)؛ همچنین، آینه‌ها، موچین‌ها و ابزارهای مراقبت از ناخن به دست آمده از آرامگاه‌های مارلیک، جنبه دیگر از توجه به بهداشت و آراستگی فردی را آشکار می‌سازند (نگهبان، ۱۳۷۸: ۱۱۹-۱۲۲).

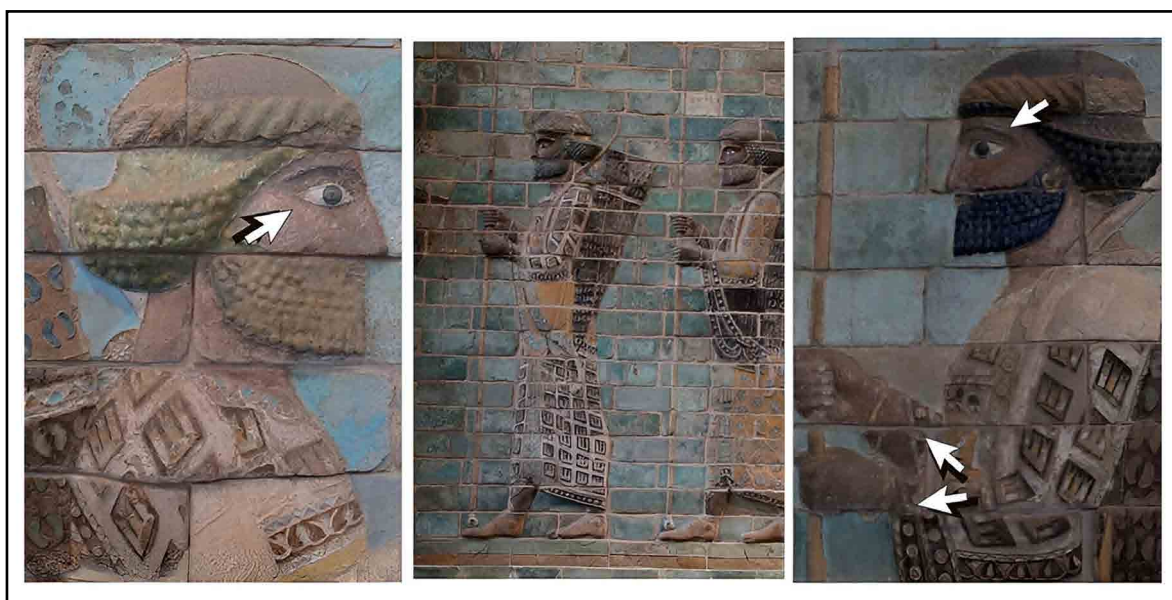

شکل ۱: به ترتیب از بالا سمت راست سرمه‌دان کشف شده از محوطه شوش (۲۴۰۰-۲۱۰۰ پ.م)، رژ لب به دست آمده از محوطه کنار صندل جیرفت (۱۸۰۰-۳۵۰۰ پ.م) و تیغه‌های اصلاح یافت شده از محوطه شوش (۲۶۰۰-۲۴۰۰ پ.م)، (Eskandari et al., 2024: 3-4) و <http://www.louvre.fr>.
 Fig. 1: At the top right, a kohl container excavated from the Susa site (2400-2100 BCE), a lipstick retrieved from the Konar Sandal site in Jiroft (3500-1800 BCE), and razor blades discovered at the Susa site (2600-2400 BCE), (Eskandari et al., 2024: 3-4) and <http://www.louvre.fr>.

هنر خودآرایی در دورهٔ هخامنشی

در دورهٔ هخامنشی، هنر خودآرایی جایگاه ویژه‌ای در میان اشراف و بزرگان داشت؛ جایگاهی که بازتاب آن در منابع یونانی نیز مشاهده می‌شود. گزنفون در کورش‌نامه، سیمای کورش را چنین توصیف کرده است: «او چشمان خود را با سرمه می‌آراسته تا زیباتر جلوه کند و ته رنگی خوشایند بر چهره‌اش داشته باشد». وی همچنین یادآور شده است که کوروش استفاده از سرمه و برخی روغن‌ها را برای شفافیت پوست مجاز می‌دانست، زیرا این اقدامات سبب درخشش چشم‌ها و لطافت پوست می‌شد (گزنفون، ۱۳۸۹: ۵۷۹).

انباشت ثروت در این دوره، زمینهٔ توجه بیشتر به ظاهر و آرایش شخصی را در میان مردان و زنان فراهم کرد. در نتیجه، استفاده از غازه، روغن‌های معطر و انواع سرمه برای برجسته‌سازی چهره و چشم‌ها رواج یافت (سامی، ۱۳۴۸: ۱۷۸). در همین زمینه، گزنفون به ظهور طبقهٔ خاصی از «آرایشگران» در میان هخامنشیان اشاره کرده است؛ افرادی که یونانیان آنان را «کوسمیتای» می‌نامیدند. این افراد، که در هنر زیباسازی چهره تبحر داشتند، وظیفهٔ آراستن اشراف و بزرگان را بر عهده داشتند و با مهارت، ته رنگ‌هایی دل‌پسند بر چهرهٔ آنان ایجاد می‌کردند (گزنفون، کتاب هشتم، فصل ۸، بند ۲۰؛ به نقل از: جعفری دهقی، ۱۳۹۳).

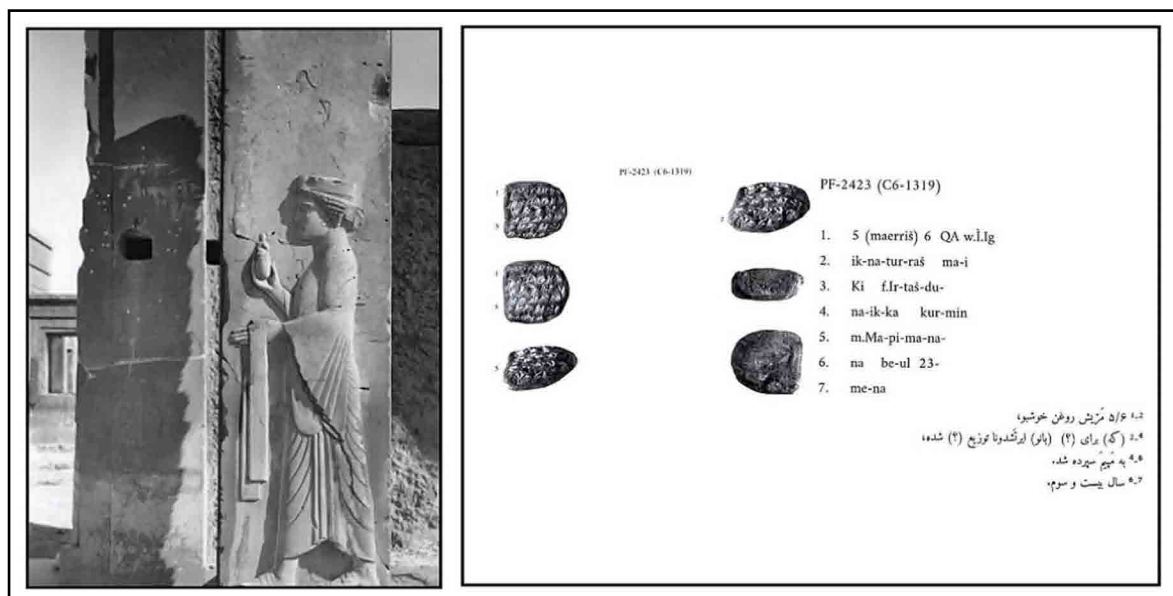

شکل ۲: قطعات آجر لعاب‌دار با نقوش کمانداران هخامنشی، یافت شده از محوطه شوش محل نگه‌داری موزهٔ لوور فرانسه (نگارندگان، ۱۴۰۰).
 Fig. 2: Glazed brick fragments decorated with motifs of Achaemenid archers, excavated from the Susa site, currently housed in the Louvre Museum, France. (Authors, 2021).

کتزیاس نیز گزارشی ارائه کرده است که نشان می‌دهد در دربار هخامنشی، گروهی از زنان آرایشگر فعالیت داشتند. به روایت او، یکی از خواجه‌های داریوش دوم برای اجرای نقشهٔ ترور، از زنی درخواست کرد تا ریش و سبیل مصنوعی ببافد و به او ظاهری مردانه ببخشد (بریان، ۱۳۸۵: ۵۸۱-۵۹۰).

در دیگر منابع نیز به کاربرد گستردهٔ عطر و لوازم آرایشی اشاره شده است. در کتاب استر آمده است که اژه، خواجهٔ دربار، برای استر عطرهای متنوع فراهم کرد. او به مدت دوازده ماه از روغن‌های خوشبو و عطرهای مخصوص بانوان استفاده کرد تا آمادهٔ حضور در دربار شاه شود (استر، فصل ۲، بند ۹؛ به نقل از: جعفری دهقی، ۱۳۹۳: ۲۵۶). همچنین، دینون از عطری گران‌بها به نام «لبی‌زوس» یاد کرده است که برای آرایش موشاهان هخامنشی به کار می‌رفته است (بریان، ۱۳۸۵: ۶۳۱-۶۳۴). دورانیت نیز اشاره می‌کند که پادشاهان هخامنشی همواره جعبه‌ای حاوی مواد معطر را به میدان نبرد می‌بردند و پس از پایان کارزار، از آن برای خوشبو کردن بدن استفاده می‌کردند (دورانیت، ۱۳۳۷: ۵۲۴). در همین راستا، شاندور گزارش کرده است که آرایشگران دربار، مو و

ریش شاهان را مجعد کرده و با انواع عطر، معطر می ساختند (شاندور، ۱۳۳۵: ۲۰۰). این میزان توجه به بوی خوش و مواد معطر، به تدریج زمینه شکل گیری مشاغل هم چون عطرسازی را در دربار فراهم کرد. به گونه ای که در برخی منابع، از حضور چهل نفر عطرساز در اردوی داریوش سوم یاد شده است (ویسهوفر، ۱۳۷۷: ۶۲). شواهد تصویری نیز مؤید این اهمیت اند؛ نقوش برجسته تخت جمشید، خدمتکارانی را نشان می دهد که عطردان و حوله در دست دارند (شکل ۳). افزون بر این، در گزارش پلینی آمده است که شاهان و کاهنان این دوره از روغنی ویژه استفاده می کردند که از ترکیب گل آفتابگردان، چربی حیوانی، زعفران و شراب خرما تهیه می شد (پلینی، کتاب هشتم، فصل ۳، بندهای ۱۳-۱۴؛ به نقل از: جعفری دهقی، ۱۳۹۳: ۲۵۴). در گل نوشته های به دست آمده از باروی تخت جمشید نیز گزارش هایی درباره نوع و میزان دستمزد افراد دیده می شود. در یکی از این نمونه ها آمده است: «در سال بیست و سوم، ۵/۶ مریش روغن خوشبو برای بانو ایرتشدونا به میم سپرده شد» (شکل ۳) (هلیک، ۱۳۹۵: ۴۹۳).

شکل ۳: به ترتیب از سمت راست یکی از گل نوشته های باروی تخت جمشید: متن های C۶ (هلیک، ۱۳۹۵: ۴۹۳) و سمت چپ نقش برجسته کارگزاری که عطردان و یک حوله در دست دارد (Schmidt, 1953: 149).

Fig. 3: On the right: one of the Persepolis fortification tablets, text C6 (Hallock, 1995: 493); on the left: A relief from Persepolis depicting an attendant holding a perfume bottles and a towel (Schmidt, 1953: 149).

در یکی از مهر استوانه ای متعلق به دوره هخامنشی، صحنه ای از آرایش بانوان درباری به تصویر کشیده شده است. در این نقش، زنی بر روی چهارپایه ای نشسته و به آینه که در دست خود قرار دارد، می نگرد. در پشت سر او، ندیمه ای با بادبزی در دست، او را باد می زند و ندیمه دیگری در مقابل او ایستاده و شیئی نامشخص را در دست دارد (شکل ۴)، (کخ، ۱۳۷۶: ۱۷۹).

در ارتباط با آرایش مو در دوره هخامنشی، از محوطه هایی همچون شوش، تخت جمشید، پاسارگاد، نمونه هایی از سنجاق های سر و گیسوبندهای زرین به دست آمده است. این یافته ها بیانگر توجه ویژه و اهمیت آراستگی مو در میان مردمان آن بازه زمانی است (سامی، ۱۳۴۸: ۱۷۸).

هنر خودآرایی در دوره اشکانی

در دوره شاهنشاهی اشکانی، همچون ادوار پیشین، شواهد متعددی بر رواج آرایش چهره در میان اقشار مختلف جامعه دلالت دارند. آثار رنگی به دست آمده از مقبره پالمیرا اطلاعات ارزشمندی درباره شیوه های آرایش در این دوره ارائه می دهند. بر اساس این شواهد، زنان پالمیری لب های خود را به رنگ سرخ، پیرامون چشم ها را به

شکل ۴: به ترتیب از سمت راست مهر استوانه‌ای از جنس عقیق، همراه با اثر آن، متعلق به دورهٔ هخامنشی، محل نگهداری موزهٔ لوور (<http://www.louvre.fr>) و نمونه مهرهای هخامنشی، زنان با موهای بلند و گیسوبند (کخ، ۱۳۷۶: ۲۸۴-۲۸۵).

Fig. 4: On the right side appears an Achaemenid-period cylinder seal made of agate, accompanied by its impression, currently housed in the Louvre Museum (<http://www.louvre.fr>). Similar to other Achaemenid seals, this example features female figures with long hair tied with headbands, a stylistic element commonly observed in the glyptic art of the period (Koch, 1997: 284-285).

رنگ تیره و گونه‌ها را به رنگ ارغوانی می‌آراستند (Colledge, 1967: 92). شایان توجه است که آرایش چهره در این دوره تنها به زنان محدود نمی‌شد. پلوتارک در گزارش خود از نبرد کراسوس، چهرهٔ سردار ایرانی سورنا را چنین توصیف کرده است: «وی برخلاف سایر افراد که موهایی ژولیده داشتند، فرق سر خود را شانه کرده و چهره‌ای آراسته داشت» (پلوتارک، بند ۲۴؛ به نقد از: جعفری دهقی، ۱۳۹۳: ۱۸۲). افزون بر این، پلینی از کاربرد معجونی مرکب از شیرهای گیاهی، زعفران و شراب خرما برای آرایش چهرهٔ پادشاهان اشکانی یاد کرده است (Colledge, 1967: 92).

در زمینهٔ کاربرد مواد معطر و عطردان‌ها نیز منابع گوناگون بر اهمیت این عناصر در آئین‌های رسمی و مذهبی، از جمله تاج‌گذاری و جشن‌ها، تأکید کرده‌اند. کالج به روغنی مرکب از بیست و هفت جزء گوناگون اشاره دارد که در مراسم تاج‌گذاری به کار می‌رفته است (Colledge, 1967: 92).

در خصوص آرایش مو، نقوش مهرها و سکه‌های اشکانی اطلاعات ارزشمندی ارائه می‌دهند. از دورهٔ مهرداد اول به بعد، اغلب مردان اشکانی دارای ریش و زلف‌هایی مجعد و رها بوده‌اند. در مقابل، زنان معمولاً گیسوان بلند خود را یا به سبک یونانی از فرق وسط باز می‌کردند، یا آن‌ها را می‌بافته و با نیم تاج‌های فلزی و دستارهایی بلند می‌آراستند (Colledge, 1967: 91).

شکل ۵: به ترتیب از سمت چپ سکه ارشک دوم، بلاش یکم و پاکور دوم (Daryaei, 2012).

Fig. 5: From the left side, the image displays coins attributed to Arsaces II, Vologases I, and Pacorus II (Daryaei, 2012).

هنر خودآرایی در دوره ساسانی

در دوره ساسانی، هنر خودآرایی بیش از پیش مورد توجه قرار گرفت. شاهان این دوره، به‌ویژه خسرو پرویز، علاقه خاصی به زیبایی نشان داده‌اند (علایی، ۱۳۴۵: ۴۹)، به گونه‌ای که بازتاب این گرایش در متون تاریخی و ادبی این دوران آشکار است. یکی از برجسته‌ترین نمونه‌ها در رساله خسرو و ریدک دیده می‌شود؛ جایی که غلام نکته‌سنج خسرو انوشیروان با نام «خوش آرزو»، در پاسخ به پرسش پادشاه درباره زیباترین زن، توصیفی از معیارهای زیبایی ارائه می‌دهد که شامل: «ناخن‌هایی به سفیدی برف، چهره‌ای به سرخی انار، چشمانی بادامی، مژگانی به نازکی پشم بره، ابروانی چون کمان، دندان‌هایی سفید و ظریف و گیسوانی بلند و سیاه» است (جاماسب اسانا، ۱۸۹۷-۱۹۱۳: ۲۷-۲۸؛ به نقل از: سمسار، ۱۳۴۲: ۳۴). این توصیف به خوبی بازتاب‌دهنده جایگاه زیبایی و آرایش در فرهنگ ساسانی است که نشان می‌دهد که زنان این دوره برای انطباق با معیارهای رایج زیبایی، ناگزیر از تسلط بر هنر خودآرایی بوده‌اند (سمسار، ۱۳۴۲: ۳۴-۳۵).

آرایش چهره در میان زنان ساسانی چنان رواج داشت که حتی در متون دینی نیز به آن اشاره شده است. در فرگرد ۷۳ ارداویراف نامه، زنانی که چهره خود را رنگ‌آمیزی کرده یا از گیسوان دیگران برای آراستن خود استفاده کرده‌اند، سزاوار عذاب دانسته شده‌اند (عقیقی، ۱۳۹۱: ۱۴۳). درباره شیوه آرایش مو، گیسوان بلند، با نوارهای موج‌دار و حلقه‌های تزئینی دور پیشانی از الگوهای رایج در میان زنان ساسانی به شمار می‌رفته است (محبی و همکاران ۱۳۹۳: ۱۵-۳۲). این سبک آرایش مو را می‌توان در آثار متعدد برجای مانده از این دوره، از جمله در موزاییک‌های بیشاپور، نقش برجسته‌ها، اثر مهرها (شکل ۶) و سکه‌ها مشاهده کرد (گیرشمن، ۱۳۷۸: ۱۴۱-۱۴۷). در نقوش برجای مانده از مردان ساسانی نیز شواهدی از دقت در آرایش سر و صورت دیده می‌شود. در نقش برجسته‌های نقش رستم، فیروزآباد و سایر آثار، شاهان ساسانی ریش‌های نوک‌تیز خود را از درون حلقه‌ای عبور داده و موی سر را به صورت توده‌ای در بالای سر جمع کرده‌اند و بدین ترتیب، کوریمبوی ساسانی را پدید آورده‌اند (جعفری دهقی، ۱۳۹۳: ۲۹۵).

از سوی دیگر، صنعت عطرسازی در این دوره به شکوفایی چشمگیری رسید و برخی شهرها به تولید و مصرف انواع خاصی از عطرها شهرت یافتند. مستوفی از عطرها نیلوفر، بنفشه، یاسمن و نرگس تولید شده در شهر بیشاپور یاد کرده است (لسترنج، ۱۳۷۷: ۲۸۴). همچنین، اصطخری به تولید و صادرات گلاب در شهر جور فارس اشاره کرده که به دلیل کیفیت بالا، افزون بر مصرف داخلی، به دیگر کشورها نیز صادر می‌شده است (اصطخری، ۱۳۴۷). ابن حوقل نیز از تولید عطرها روغنی در شاپور و صادرات گسترده آن‌ها یاد کرده و این امر را نشانه‌ای از رونق صنعت عطرسازی در فارس دانسته است (ابن حوقل، ۱۳۴۵: ۶۵).

شکل ۶: اثر مهرهای دوره ساسانی با نوع آرایش مو (<https://www.britishmuseum.org>).

Fig. 6: Impressions of Sasanian-period seals depicting hairstyles and personal ornaments (<https://www.britishmuseum.org>).

یافته‌های پژوهش سرمه‌دان‌ها

سرمه یک مادهٔ آرایشی برای تقویت چشم با تاریخچه‌ای طولانی است. این ماده عمدتاً از ترکیب دوده و آنتیموان به دست می‌آمده و به صورت پودری خاکستری رنگ مورد استفاده قرار می‌گرفت (Price, 2001). برای نگه‌داری آن از ظروفی خاص به نام سرمه‌دان استفاده می‌شده است. در ادامه، با رویکرد زمانی، به بررسی انواع سرمه‌دان‌های به دست آمده از دوره‌های مختلف تاریخی پرداخته می‌شود.

سرمه‌دان‌های دورهٔ هخامنشی

از دورهٔ هخامنشی، دو گونهٔ شاخص از سرمه‌دان‌ها شناسایی شده است: نمونه‌های مفرغی و شیشه‌ای که هر یک ویژگی‌های خاص خود را دارند. سرمه‌دان‌های مفرغی، معمولاً به شکل پیکرهٔ زنانه با پوشش رسمی هخامنشی ساخته شده‌اند و جزئیاتی همچون تاج‌های کنگره‌دار، گوشواره‌های آویزان و لباس‌هایی با الگوهای دقیق در آن‌ها مشاهده می‌شود (تصویر جدول ۱ ردیف اول). در برخی نمونه‌ها، پیکره‌ها یک گل نیلوفر در دست دارند یا دستان خود را مقابل سینه قفل کرده‌اند (کخ، ۱۳۷۶: ۲۶۳). در مقابل، سرمه‌دان‌های شیشه‌ای این دوره دارای بدنه‌ای باریک با مقطع مربعی، پایه‌ای استوانه‌ای و محدب هستند. چهار برآمدگی مشخص در بخش شانهٔ ظرف از مشخصه‌های اصلی آن‌هاست. سطح این نوع سرمه‌دان‌ها با شیارهای زیگزاگ و مورب تزیین شده و رنگ‌های متنوعی همچون خاکستری، زرد، آبی، سفید و قهوه‌ای در ساخت آن‌ها به کار رفته است. ارتفاع این نمونه‌ها بین ۷ تا ۱۰ سانتی‌متر متغیر است (تصویر جدول ۱ ردیف دوم)، (کخ، ۱۳۷۶: ۲۶۲-۲۶۳).

سرمه‌دان‌های شیشه‌ای دورهٔ اشکانی

در موزهٔ آبگینه و سفالینه‌های ایران، دو نمونهٔ کوچک سرمه‌دان شیشه‌ای متعلق به قرون اول تا دوم میلادی نگه‌داری می‌شود که به روش قالب گلی ساخته شده‌اند. این نمونه‌ها دارای بدنه‌ای منحنی شکل هستند و با خطوط موج زرد رنگ روی زمینهٔ سیاه تزیین شده‌اند. در دو سوی بدنهٔ هر سرمه‌دان، دو دستهٔ برجسته تعبیه شده است که علاوه بر افزایش کاربردپذیری، به زیبایی و ظرافت بصری آن‌ها نیز افزوده است (تصویر جدول ۱ ردیف سوم).

بزرک ساب‌ها

بزرک ساب‌ها از ابزارهای اصلی هنر خودآرایی به شمار می‌آیند که در گذشته برای سایش، آماده‌سازی و نگه‌داری مواد آرایشی مورد استفاده قرار می‌گرفتند. این ابزارها عمدتاً از جنس سنگ، سفال یا چوب ساخته می‌شدند و در برخی موارد با نقش‌مایه‌های هنری نیز تزیین شدند (Borowski, 1988). در ادامه، گونه‌های سنگی بزرک ساب‌ها در بستر زمانی از دورهٔ هخامنشی تا دورهٔ ساسانی مورد بررسی قرار می‌گیرند.

بزرک ساب سنگی دورهٔ هخامنشی

در کاوش‌های باستان‌شناختی منسوب به دورهٔ هخامنشی، نمونه‌ای از بزرک ساب سنگی مرمرین با نقوش گیاهی کشف شده است. این اثر دارای یک حفرهٔ مرکزی و چهار حفره در گوشه‌ها است که به وسیلهٔ گل‌های نیلوفر از یکدیگر جدا شده‌اند. متأسفانه بخشی از اثر دچار شکستگی است. ابعاد آن عبارتند از: ارتفاع ۹/۶۰ سانتی‌متر، پهنا ۱۱/۶۰، ضخامت ۱/۸۰ سانتی‌متر و عمق حفره‌ها ۱ سانتی‌متر (تصویر جدول ۲ ردیف اول). این بزرک ساب ارزنده در حال حاضر در موزهٔ بریتانیا نگه‌داری می‌شود (Searight et al., 2008: 83-84).

بزرک ساب‌های سنگی دورهٔ اشکانی

در دورهٔ اشکانی، دو نوع بزرک ساب سنگی از محوطه‌های باستانی شناسایی شده است: نمونهٔ نخست، از کاوش‌های

جدول ۱: تصاویر سرمه‌دان‌های دوره هخامنشی و اشکانی (نگارندگان، ۱۴۰۴).

Table 1: Images of kohl containers from the Achaemenid and Parthian periods (Authors, 2025).

سرمه‌دان‌های مفرغی دوره هخامنشی موجود در موزه بریتانیا (http://www.britishmuseum.org).

به ترتیب از سمت راست سرمه‌دان‌های شیشه‌ای دوره هخامنشی موجود در موزه‌های بریتانیا، میهو و مجموعه شخصی لندن (http://www.ancient-art.co.uk), (http://www.miho.jp, http://www.britishmuseum.org)

سرمه‌دان‌های شیشه‌ای دوره اشکانی موجود در موزه آبگینه و سفالینه‌های ایران (نگارندگان، ۱۴۰۳).

شهر نیپور به دست آمده و در بخش فوقانی آن دو حفره مجاور ایجاد شده است. وجود آثار سایش در این حفره‌ها و کشف سه قطعه سنگی مدور با ابعادی مشابه، احتمال کارکرد آرایشی و ارتباط میان آن‌ها را تقویت می‌کند (تصویر جدول ۲ ردیف دوم)، (رضایی، ۱۴۰۳ الف: ۱۸۴).

نمونه دوم، بزک ساب سنگی خاکستری رنگ از بین‌النهرین است که در موزه متروپولیتن نگهداری می‌شود (Herzfeld, 1941: 73). ارتفاع آن ۱۳.۶ سانتی‌متر و پهنای ۴.۶ سانتی‌متر است. این اثر، که به صورت بیضوی ساخته شده است، در مرکز خود دارای یک فرو رفتگی مستطیل شکل است. سطح آن با نیم‌تنه یک پادشاه و احتمالاً نیم‌تنه یک شهبانو تزیین شده است (تصویر جدول ۲ ردیف دوم) (Moorey, 1976: 359).

بزک ساب‌های سنگی دوره ساسانی

در دوره ساسانی نیز دو نمونه شاخص از بزک ساب‌های سنگی شناسایی شده است، نخستین نمونه از محوطه بندیان به دست آمده و ارتفاع آن ۱۰/۵ سانتی‌متر و پهنای بخش باقی‌مانده آن ۳ سانتی‌متر است. در سطح فوقانی

آن پنج حفره نیم کروی با عمق تقریبی ۷ تا ۹ میلی متر تراشیده شده است. متأسفانه این شی از چهار طرف دچار شکستگی است (تصویر جدول ۲ ردیف سوم) (رهبر، ۱۳۸۶: ۱۴۹). نمونه دوم، بزک سابی با شماره ثبت ۱۹۳۳۱۳۸۷ است که در موزه آشمولین نگه داری می شود. این اثر از تل برگوئیات در عراق به دست آمده و از سنگ آهک ساخته شده است. ارتفاع آن ۷/۸ سانتی متر است و در بخش فوقانی، مشابه نمونه بندیان، پنج حفره نیم کروی با عمق نسبتاً کم تراشیده شده است (تصویر جدول ۲ ردیف سوم).

جدول ۲: تصاویر بزک ساب های دوره هخامنشی، اشکانی و ساسانی (نگارندگان، ۱۴۰۴).

Table 2: Images of cosmetic grinders from the Achaemenid, Parthian, and Sasanian periods (Authors, 2025).

بزک ساب سنگی دوره هخامنشی موجود در موزه بریتانیا (http://www.britishmuseum.org).

به ترتیب از سمت راست بزک ساب های سنگی دوره اشکانی موجود در موزه های متروپولیتن و پنسیلوانیا منابع: (http://www.penn.museum و www.metmuseum.org).

به ترتیب از سمت راست بزک ساب سنگی دوره ساسانی بندیان و بزک ساب ساسانی موجود در موزه آشمولین (رهبر، ۱۳۸۶: ۱۴۹). (http://www.ashmolean.org).

آینه‌ها

آینه ابزاری است که به دلیل داشتن سطحی صاف و قابلیت بازتاب بالای تصاویر، از دیرباز در زندگی انسان نقش پررنگی داشته و دارای کاربردهای گوناگونی بوده است. این ابزار غالباً به شکل دایره ساخته می‌شد و سطح صیقل خورده آن امکان بازتاب یک چهره کامل یا حتی در ابعاد کوچک‌تر، قسمتی از آن چهره را فراهم می‌کرد (Mekawi, 2018).

آینه مفرغی دوره هخامنشی

از دوره هخامنشی، یک آینه مفرغی با تزیینات برجسته و منحصر به فردی کشف شده است. این آینه دارای پشتی صیقل یافته است که روی آن نقش اسطوره‌ای دو شیر به پشت برگشته با ظرافت تمام حکاکی شده است. پیرامون آینه نیز با نقش مایه رزت تزیین شده است (تصویر جدول ۳ ردیف اول)، (کخ، ۱۳۷۶: ۲۶۱).

آینه‌های مفرغی دوره اشکانی

در جریان کاوش‌های گیرشمن در شوش، یک آینه مفرغی دسته‌دار از یک مقبره متعلق به دوره اشکانی کشف شد. دسته آینه به شکل پیکره زنی برهنه طراحی شده که یک دست را بالا گرفته و دست دیگر را به پهلو تکیه داده است (تصویر جدول ۳ ردیف دوم). این اثر هم‌اکنون در موزه لوور نگهداری می‌شود. نمونه‌ای مشابه در مجموعه شخصی دکتر سیمپسون در لس‌آنجلس موجود است؛ در این نمونه نیز دسته آینه در شمایل یک زن برهنه ساخته شده که یک دست را به پهلو تکیه داده و دست دیگر را به برای نگه‌داری از لبه پایینی آینه بالا برده است. ابعاد این آینه عبارتند از: ارتفاع ۱۹/۶ سانتی‌متر و پهنا ۷/۷ سانتی‌متر (تصویر جدول ۳ ردیف دوم).

آینه مفرغی دوره ساسانی در مجموعه شخصی

از دوره ساسانی، نمونه‌ای از آینه مفرغی با نقوش برجسته در یک مجموعه شخصی نگه‌داری می‌شود. این آینه دارای فرمی مدور و تزیینات دقیق است و ظرافت و مهارت هنرمندان ساسانی را بازگو می‌کند. در مرکز آینه، تصویری از یک شاه یا صاحب منصب ساسانی نقش شده است که با لباس و تاج مرسوم به آن دوره، روی پیکره یک شیر مغلوب ایستاده افسار دو شیر دیگر را در دست دارد. این ترکیب احتمالاً نمادی از قدرت و تسلط بر نیروهای طبیعی است. جزئیات دقیق در طراحی چهره، مو، جامه و تاج این پیکره، بازتابی از ویژگی‌های هنر درباری ساسانی است.

شانه‌ها

در محوطه‌های باستانی ایران، نمونه‌های متعددی از شانه‌ها به دست آمده است که از مواد گوناگونی همچون مس، مفرغ، چوب، عاج و طلا ساخته شده‌اند. این آثار از نظر ظاهری، به دو گروه تقسیم می‌شوند: نمونه‌های یک طرفه که تنها در یک سمت دارای دندان هستند و نمونه‌های دو طرفه که در هر دو سمت دارای دندان هستند. از نظر تزیین نیز می‌توان آن‌ها را به دو گروه اصلی تقسیم کرد: گروه نخست شامل نمونه‌های ساده و بدون نقش و گروه دوم شامل نمونه‌هایی دارای نقوش هندسی، حیوانی و انسانی است.

شانه‌های چوبی و عاجی دوره هخامنشی

در موزه لوور، دو نمونه شانه چوبی منسوب به دوره هخامنشی نگه‌داری می‌شود که از نظر فنی و هنری حائز اهمیت هستند. این شانه‌ها ارتفاعی بین ۸ تا ۱۳ سانتی‌متر و پهنا ۶ تا ۱۰ سانتی‌متر، در بخش میانی خود دارای تزیینات برجسته، به‌ویژه نقش شیر هستند که در فضاهای چهارگوش میان دو ردیف دندان‌دار جای گرفته‌اند. در هر دو نمونه، یک سمت دندان‌ها ضخیم‌تر و سمت دیگر ظریف‌تر طراحی شده و آثار شکستگی در دندان‌های ظریف مشاهده می‌شود (تصویر جدول ۴ ردیف اول). افزون بر این، در همین موزه شانه‌ای عاجی نیز

جدول ۳: تصاویر آینه‌های دورهٔ هخامنشی، اشکانی و ساسانی (نگارندگان، ۱۴۰۴).

Table. 3: Images of mirrors from the Achaemenid, Parthian, and Sasanian periods (Authors, 2025).

آینهٔ مفرغی دورهٔ هخامنشی موجود در شخصی شیمل (www.juliajarrett.com).

به‌ترتیب از سمت راست آینه‌های مفرغی دورهٔ اشکانی موجود در مجموعهٔ شخصی و موزهٔ لوور (www.invaluable.com، http://www.louvre.fr).

آینهٔ مفرغی دورهٔ ساسانی موجود در مجموعه شخصی https://barakatgallery.eu

نگه‌داری می‌شود که از محوطه به دست آمده و متعلق به دوره هخامنشی است. این اثر با شماره ثبت ۱۵۳۶۳، دارای تزیینات برجسته از پادشاهی در حال غلبه بر شیر است که با مهارت بالایی اجرا شده است (تصویر جدول ۴ ردیف اول).

شانه عاجی دوره اشکانی

از دوره اشکانی، یک شانه مستطیل شکل از جنس عاج در بحرین کشف شده و هم‌اکنون در موزه بریتانیا نگه‌داری می‌شود. این اثر فاقد تزیین است و ۴ سانتی‌متر ارتفاع و ۱۰/۳ سانتی‌متر پهنا دارد. سادگی طرح در کنار ظرافت ساخت، نشان‌دهنده مهارت صنعتگران اشکانی در به کارگیری مواد گران بها است (تصویر جدول ۴ ردیف دوم).

شانه عاجی دوره ساسانی

از لایه‌های باستان‌شناسی شوش، یک شانه دوطرفه عاجی متعلق به دوره ساسانی کشف شده که در حال حاضر در موزه لوور نگه‌داری می‌شود. این نوع شانه‌ها احتمالاً توسط مردان مورد استفاده قرار می‌گرفتند؛ به گونه‌ای که احتمال می‌رود یک طرف آن برای شانه زدن ریش و طرف دیگر برای شانه کردن موی سر کاربرد داشته است (تصویر جدول ۴ ردیف سوم)، (رضایی، ۱۴۰۳).

عطردهان‌ها

عطر ماده خوشبویی است که برای معطر ساختن بدن یا محیط پیرامون به کار می‌رود. این ماده متشکل از ترکیبات شیمیایی گوناگون است که در بخش‌های مختلف گیاهان همچون گلبرگ، میوه، دانه و برگ یافت می‌شود (Burn, 2000: 277). برای نگه‌داری این مواد معطر، ظروف ویژه‌ای موسوم به عطردهان ساخته می‌شد که با طراحی خاص خود، ضمن حفظ رایحه، به ماندگاری عطر نیز کمک می‌کردند (Razmjou, 2005: 129). در ادامه، انواع عطردهان‌های به دست آمده از محوطه‌های باستانی ایران با رویکرد زمانی بررسی می‌شوند.

عطردهان‌های سنگی دوره هخامنشی

عطردهان‌های منسوب به دوره هخامنشی عمدتاً دارای ساختاری کشیده و استوانه‌ای شکل هستند و معمولاً با گردنی باریک و دهانه‌ای کوچک با لبه‌های تخت طراحی شده‌اند. ارتفاع این ظروف بین ۸ تا ۲۲ سانتی‌متر و پهنای آن‌ها بین ۲/۵ تا ۷/۵ سانتی‌متر متغیر است (Demorgan, 1905). برخی نمونه‌ها در بخش جانبی بدنه دارای برآمدگی‌های کوچک هستند که احتمالاً برای حمل آسان‌تر یا جنبه تزیینی ایجاد شده‌اند (تصویر جدول ۵ ردیف اول)، (Razmjou, 2005: 129). از میان نمونه‌های شناخته شده، عطردهانی با کتیبه‌ای سه زبانه به فارسی باستان، ایلامی و بابلی اهمیت ویژه‌ای دارد؛ اگرچه بخش عمده‌ای از این کتیبه مفقود شده، اما در قسمت باقی‌مانده آن، نام «خشایارشا، شاه بزرگ است» خوانده می‌شود. وجود چنین کتیبه‌ای نشان‌دهنده ارزش و احتمالاً کاربری رسمی یا اشرافی این ظروف است (Posener, 1936: 51).

عطردهان‌های شیشه‌ای دوره اشکانی

در موزه آگینه و سفالینه‌های ایران، مجموعه‌ای از شش عطردهان‌های شیشه‌ای متعلق به دوره اشکانی نگه‌داری می‌شود که شاخص‌ترین ویژگی آن‌ها طراحی بدنه به شکل چهره انسان است. پیشینه این نوع طراحی به قرون اول تا پنجم میلادی در تمدن روم باز می‌گردد (Grossmann, 2002: 30). ارتفاع این عطردهان‌ها بین ۸ تا ۱۰/۴ سانتی‌متر متغیر است و در ساخت آن‌ها از رنگ‌های آبی لاجوردی، آبی فیروزه‌ای، قهوه‌ای، سبز روشن و سفید استفاده شده است (خانپور و همکاران، ۱۴۰۲: ۱۶۲). دو نمونه از این مجموعه به صورت تک چهره و سه نمونه دیگر دارای دو چهره قرینه در دو سوی بدنه هستند که با استفاده از قالب ایجاد شده‌اند. نادرترین نمونه، عطردهانی با

جدول ۴: تصاویر شانه‌های دوره هخامنشی، اشکانی و ساسانی (نگارندگان، ۱۴۰۴).

Table. 4: Images of combs from the Achaemenid, Parthian, and Sasanian periods (Authors, 2025).

تصویر شانه‌های چوبی و عاجی دوره هخامنشی موجود در موزه لوور (http://www.louvre.fr).

تصویر شانه عاجی دوره اشکانی موجود در موزه بریتانیا (http://www.britishmuseum.org).

تصویر شانه عاجی دوره ساسانی موجود در موزه لوور (http://www.louvre.fr).

سه چهره انسانی متقارن است که تزئینات مو به ویژه به صورت مجعد با دقت بالا اجرا شده است (تصویر جدول ۵ ردیف دوم)، (خانپور و همکاران، ۱۴۰۲: ۱۶۳).

عطردهان‌های شیشه‌ای دوره ساسانی

از دوره ساسانی، سه نمونه شاخص از عطردهان‌های شیشه‌ای شناخته شده است؛ نخستین نمونه، عطردهانی ساده و کوچک است که با تکنیک دمیدن در قالب ساخته شده و از گور شماره دو در گورستان کنگلو به دست آمده

است (سورتیجی، ۱۳۹۰: ۸۲-۸۵). دومین نمونه، عطردانی اشکی شکل از جنس شیشه شفاف سبزرنگ است که در کاوش‌های تیسفون از گوری مربوط به دوره اشکانی کشف شده و اکنون در موزه پرگامون نگهداری می‌شود. این اثر با تکنیک دمیدن در قالب ساخته شده و ابعادی برابر با ارتفاع ۱۱/۴ سانتی‌متر و پهنای ۳/۸ سانتی‌متر دارد. سومین نمونه نیز از سرپل ذهاب یافت شده و همانند نمونه پیشین در موزه پرگامون نگهداری می‌شود. این عطردان دارای بدنه‌ای بیضی‌شکل، گردنی بلند و رنگ سبز شفاف است و ابعادی برابر با ارتفاع ۷/۹ سانتی‌متر و پهنای ۳ سانتی‌متر دارد (تصویر جدول ۵ ردیف سوم).

جدول ۵: تصاویر عطردان‌های دوره هخامنشی، اشکانی و ساسانی (نگارندگان، ۱۴۰۴).

Table 5: Images of perfume bottles from the Achaemenid, Parthian, and Sasanian periods (Authors, 2025).

تصویر عطردان‌های آلباستر دوره هخامنشی موجود در موزه‌های لوور و بریتانیا (نمونه کتیبه‌دار)، (www.louvre.fr) و (http://www.britishmuseum.org).
تصویر عطردان‌های شیشه‌ای دوره اشکانی موجود در موزه آگینه و سفالینه‌های ایران (نگارندگان، ۱۴۰۳).
به ترتیب از سمت راست تصویر عطردان‌های شیشه‌ای دوره ساسانی و عطردان مکشوفه از قلعه کنگلو در سوادکوه مازندران (سورتیجی، ۱۳۹۰: ۸۵)، (www.smb.museum).

موچین‌ها

موچین‌ها از دیرباز به عنوان ابزاری مرتبط با آرایش و بهداشت فردی مورد استفاده قرار می‌گرفتند و کارکرد اصلی آن‌ها برداشتن موهای زائد صورت و بدن بوده است. این ابزارها معمولاً از فلزاتی مانند مفرغ، مس و آهن ساخته می‌شدند و در برخی موارد، نمونه‌هایی از طلا یا نقره نیز گزارش شده است.

موچین مفرغی-مسی دورهٔ ساسانی

در جریان کاوش‌های باستان‌شناختی تیسفون، نمونه‌ای از موچین مفرغی-مسی متعلق به دورهٔ ساسانی به دست آمده است. این اثر با استفاده از روش ریخته‌گری ساخته شده و ساختار آن از یک نوار فلزی تا شده در میانه تشکیل شده که دو بازوی متقارن پدید آورده است. طول کلی موچین حدود ۱۶ سانتی‌متر، ارتفاع هر بازو ۷/۹ سانتی‌متر و پهنا ۷/۰ سانتی‌متر گزارش شده است (شکل ۷)، (رضایی، ۱۴۰۳).

شکل ۷: تصویر موچین دورهٔ ساسانی موجود در موزهٔ پرگامون (www.smb.museum).

Fig. 7: Image of a Sasanian-era tweezer housed in the Pergamon Museum (www.smb.museum).

مجموعه‌های آرایشی و بهداشتی ناخن

در کاوش‌های باستان‌شناختی، مجموعه‌هایی از ابزارهای فلزی منفرد یا متصل به یکدیگر به دست آمده‌اند که به عنوان ابزارهای مراقبت و زیبایی ناخن شناخته می‌شوند. این مجموعه‌ها معمولاً شامل تیغه‌ای نازک برای کوتاه کردن ناخن، سوهانی مفرغی برای صاف کردن و فرم دهی سطح ناخن و میله‌ای باریک احتمالاً برای پاک‌سازی زیر ناخن‌ها هستند. طراحی ساده و کاربردی این ابزارها نشان‌دهندهٔ اهمیت آراستگی و بهداشت فردی در میان جوامع باستانی است. اتصال این ابزارها به وسیلهٔ حلقه‌ای فلزی، امکان حمل، نگهداری و نظم‌دهی آسان‌تر را فراهم می‌کرده و کاربری آن‌ها را به عنوان ابزارهای بهداشتی و آرایشی تقویت می‌کرده است.

ابزارهای مجموعه ابزار آرایشی بهداشتی ناخن دورهٔ ساسانی

از دورهٔ ساسانی، مجموعه‌ای از ابزارهای فلزی درون یک ظرف مخروطی کشف شده است که مشابه آن‌ها در مجموعه‌های پیشین و مجموعهٔ فروغی نیز مشاهده می‌شود. این ابزارها احتمالاً از جنس مس ساخته شده و در اثر فرسایش و شرایط محیطی دچار خوردگی شده و به رنگ خاکستری درآمده‌اند (رضایی، ۱۴۰۳).

ابزار نخست: قطعه‌ای مخروطی و بلند که احتمالاً کارکردی مشابه تیغه یا ابزار تیز کننده داشته است. ابزار دوم: قطعه‌ای شبیه به سوهان با نوکی پهن و مسطح، که برای یکدست کردن سطح ناخن و فرم دهی آن استفاده می‌شده است و ابزار سوم: ابزاری بلند و باریک که احتمالاً برای پاک‌سازی زیر ناخن‌ها یا به کار می‌رفته است (شکل ۸).

شکل ۸: مجموعه ابزار آرایشی و بهداشتی ناخن دوره ساسانی (رضایی، ۱۴۰۳).

Fig. 8: Set of cosmetic and hygiene tools for nail care from the Sasanian period (Rezaei, 2024).

نتیجه گیری

این پژوهش، به بررسی هفت گروه اصلی از لوازم خودآرایی در سه دوره تاریخی که شامل سرمه‌دان‌ها، بزک ساب‌ها، آینه‌ها، شانه‌ها، عطردان‌ها، موچین‌ها و لوازم آرایشی و بهداشتی ناخن است پرداخته و تلاش شد اهمیت تاریخی و فرهنگی این ابزارها بررسی نموده و گروه‌های اجتماعی استفاده‌کنندگان آن‌ها نیز مشخص شود. نتایج حاصل از پژوهش نشان می‌دهد که کارکرد این ابزارها فراتر از یک کنش فردی مبتنی بر زیبایی‌شناسی بوده و در بسترهای اجتماعی، فرهنگی و آیینی معنا می‌یافته است. استمرار حضور آن‌ها از دوره هخامنشی تا پایان دوره ساسانی بیانگر توجه پایدار مردمان ایران باستان به آراستگی و زیبایی است. شواهد مکتوب، نقش برجسته‌ها، گل‌نوشته‌ها و اثر مهرها در سه دوره تاریخی نیز مؤید این واقعیت است و به روشنی از کاربرد خصوصی و عمومی این ابزارهای آرایشی حکایت دارد.

مطالعه تطبیقی یافته‌های باستان‌شناختی با متون و آثار هنری هر سه دوره هخامنشی، اشکانی و ساسانی نشان می‌دهد که ابزارهای آرایشی در ابتدا نقش تعیین‌کننده‌ای در ساختارهای درباری و آیینی داشته‌اند، نمونه‌هایی همچون عطردان‌های کتیبه‌دار هخامنشی، گل‌نوشته باروی تخت جمشید و نقش برجسته‌های مرتبط منعکس‌کننده جایگاه ویژه این اشیاء در میان طبقات حاکم هستند. با گذر به دوره اشکانی، تنوع و کاربرد لوازم خودآرایی در میان اقشار مختلف جامعه، به‌ویژه در مناسبت‌های رسمی همچون جشن‌ها، مراسم تاج‌گذاری و آیین‌های مذهبی گسترش یافت. جایگزینی عطردان‌های شیشه‌ای به جای نمونه‌های سنگی، علاوه بر بازتاب پیشرفت فنی، بیانگر دگرگونی‌های ذوق هنری و تحولات فرهنگی این دوره است. در دوره ساسانی توجه به خودآرایی و آراستگی به اوج خود رسید و حتی وارد حوزه‌های اقتصادی و صنعتی شد؛ نمونه شاخص آن رونق صنعت عطرسازی در بیشاپور و شهرهای فارس است. ابزارهای آرایشی این دوره نسبت نمونه‌های پیشین از نظر فرم و ساختار ساده‌تر، ظریف‌تر و کارآمدتر طراحی شده‌اند؛ گویی تمرکز بر استفاده آسان و روزمره است.

شواهد مکتوب و باستان‌شناختی همچنین نشان می‌دهد که استفاده از این ابزارهای آرایشی، مشابه زیورآلات، میان زنان و مردان مشترک بوده است. منابع مکتوب، همچون گل‌نوشته‌ها و کتیبه‌های عطردان‌ها، با ذکر نام شاه هخامنشی به استفاده هر دو گروه جنسیتی از عطر و آرایش اشاره دارند، یافته‌های باستان‌شناختی نیز نمونه‌هایی از سرمه‌دان‌ها، عطردان‌ها، شانه‌ها و آینه‌هایی در شمایل زنانه و مردانه را ارائه می‌کنند که اهمیت نمادین و کاربرد هم‌زمان آن‌ها در هر دو جنس را تأیید می‌کند.

با وجود این نتایج، محدودیت‌هایی نیز در پژوهش وجود دارد، از جمله: فقدان داده‌های کافی در رابطه با ابزارهای آرایشی رایج در میان طبقات عادی، که احتمالاً به سبب شرایط نامساعد بقای مواد یا محدودیت‌های کاوش‌های باستان‌شناختی نمونه‌هایی از آن‌ها به دست نیامده است. همچنین تعیین کارکرد برخی از اشیاء دشوار

است. از این رو، پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های آتی بر تحلیل آزمایشگاهی مواد باقی مانده درون لوازم آرایش مانند بزک ساب‌ها و سرمه‌دان‌ها، بازنگری یافته‌های جدید کاوش‌های باستان‌شناختی و بررسی نمونه‌های کمتر مطالعه شده متمرکز شود. چنین رویکردی می‌تواند به بازسازی دقیق جایگاه فرهنگی و اجتماعی ابزارهای خودآرایی و درک عمیق‌تر شیوه‌های آراستگی در ایران باستان منجر شود.

سپاسگزاری

نویسندگان برخود لازم می‌دانند قدردانی خود را از داوران ناشناس این مجله که با نظرات و پیشنهادات خود به طور قابل توجهی در بهبود کیفیت این مقاله نقش داشتند، ابراز کنند.

درصد مشارکت نویسندگان

این پژوهش برگرفته از پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد نویسندهٔ دوم با عنوان «پژوهشی دربارهٔ لوازم خودآرایی از دوران هخامنشی تا اواخر ساسانی» در رشتهٔ باستان‌شناسی گرایش دوران تاریخی ایران به راهنمایی نویسندهٔ اول در دانشگاه شهید بهشتی تهران است.

تعارض منافع

نویسندگان ضمن رعایت اخلاق نشر در ارجاع دهی، نبود تضاد منافع را اعلام می‌دارند.

کتابنامه

- ابراهیمی‌کوهبنانی، مرجان؛ شایگان، مریم؛ و حجت، محمد، (۱۴۰۱). بازتاب آرایش موی ایرانیان در توصیفات منظومه‌های عاشقانه فارسی. مطالعات ایرانی، ۲۱ (۴۱): ۴-۲۹. <https://doi.org/10.22103/JIS.2021.17595.2179>
- ابن حوقل، (۱۳۴۵). صورة الارض. ترجمهٔ جعفر شعار، چاپ اول، تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران زمین.
- اصطخری، ابواسحاق ابراهیم بن محمد فارسی، (۱۳۴۷). مسالك و ممالك. به کوشش: ایرج افشار، چاپ اول، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- بریان، پیر، (۱۳۸۵). امپراتوری هخامنشی ۱. ترجمهٔ ناهید فروغان، چاپ دوم، تهران: انتشارات فرزانه روز.
- پیتمن، هالی، (۱۳۸۴). هنر عصر مفرغ (جنوب شرق ایران، آسیای میانه غربی و درهٔ سند). ترجمهٔ کوروش روستایی، چاپ اول، تهران: انتشارات پیشین پژوه.
- توللی، فریدون، (۱۳۵۲). کاوش‌های علمی فسا و آثار باستانی آن حوزه. نشریه وحید، ۸ (۱۱۹): ۸۳۹-۸۵۶. <https://www.ensani.ir/fa/article/197110>
- جعفری دهقی، محمود، (۱۳۹۳). «آرایش و پوشش در ایران باستان» در تاریخ جامع ایران (۱۳۹۳). زیر نظر: کاظم موسوی بجنوردی، به سرویراستاری صادق سجادی، جلد ۳، تهران: مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی، ۲۹۱-۳۲۵.
- جعفری زاده، مسلم؛ و شیشه‌گر، آمان، (۱۳۹۸). بررسی آثار شیشه‌ای کاخ شائور. مطالعات باستان‌شناسی دانشگاه تهران، ۱۱ (۱): ۳۵-۵۴. <https://doi.org/10.22059/jarcs.2019.71081>
- حاکمی، علی، (۱۳۸۵). گزارش، هشت فصل بررسی و کاوش در شهرداد (دشت لوت). چاپ اول، تهران: انتشارات سازمان میراث فرهنگی کشور.
- حسینیان یگانه، نفیسه؛ شیشه‌گر، آمان؛ امامی، محمدامین؛ و نژاد ابراهیمی، صمد، (۱۴۰۰). شناسایی مواد باقیمانده در عطردان‌های شیشه‌ای از دوره اشکانی تا سده‌های نخست دوره اسلامی به روش کروماتوگرافی گازی کوپل شده با طیف سنج جرمی (GC-MS). مطالعات باستان‌شناسی، ۱۳ (۱): ۲۵-۴۰. <https://doi.org/10.22059/jarcs.2019.271372.142653>

- خانپور، آرزو؛ کریمی، عباس؛ و محمدیان مغایر، زهره، (۱۴۰۲). فناوری ساخت بطری‌های سر شکل رومی با مطالعه نمونه‌های محفوظ موجود در موزه آبگینه و سفالینه‌های ایران. پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۱۳ (۳۶): ۱۴۹-۱۶۸. <https://doi.org/10.22084/nb.2022.25873.2460>
- دورانت، ویلیام جیمز، (۱۳۳۷). تاریخ تمدن. جلد ۱، ترجمه احمد آرام و همکاران، چاپ اول، تهران: انتشارات اقبال.
- رضایی، احسان، (۱۴۰۳ الف). تاریخ مصور ایران سلوکی و اشکانی. چاپ اول، تهران: انتشارات سایان.
- رضایی، احسان، (۱۴۰۳ ب). تاریخ مصور ایران ساسانی. چاپ اول، تهران: انتشارات سایان.
- رهبر، مهدی، (۱۳۸۶). بندگان درگز در فصل یازدهم کاوش‌های باستان‌شناختی. مجموعه مقالات نهمین گردهمایی سالانه باستان‌شناسی، جلد ۲. تهران: انتشارات میراث فرهنگی.
- سامی، علی، (۱۳۴۸). پارسه و تخت جمشید. چاپ اول، شیراز: اداره کل فرهنگ و هنر استان فارس.
- سمسار، محمدحسن، (۱۳۴۲). آرایش و هنر. ماهنامه هنر و مردم، ۱۱ (۱۶): ۳۳-۴۷. <https://elmnet.ir/doc/1829389-21286>
- سورتیجی، سامان، (۱۳۹۰). معرفی شیوه تدفینی از دوره ساسانی در قلعه کنگلو واقع در سوادکوه مازندران. مجله مطالعات باستان‌شناسی، ۳ (۲): ۷۷-۹۲. https://jarc.s.ut.ac.ir/article_28857.html
- سیدسجادی، سیدمنصور؛ و شاهین، ستاره، (۱۳۹۷). نور و آتش در شهر سوخته. انتشارات ایران ورجاوند، ۱ (۱): ۵-۱۸. <https://www.magiran.com/p2180203>
- سیدسجادی، سیدمنصور، (۱۳۸۶). گزارش‌های شهر سوخته ۱. چاپ اول، تهران: انتشارات میراث فرهنگی کشور.
- شاندرور، آلبر، (۱۳۳۵). کورش کبیر. ترجمه هادی هدایتی، چاپ اول، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- عفیفی، رحیم، (۱۳۹۱). ارداویرافنامه (بهشت و دوزخ در آیین مزدیسنی). چاپ پنجم، تهران: انتشارات توس.
- علایی، علی اکبر، (۱۳۴۵). آشنایی با مجموعه‌های هنری؛ مجموعه شخصی آقای مهندس فروغی (لوازم آرایش در ایران باستان). ماهنامه هنر و مردم، ۵ (۱): ۴۹-۵۲. <https://ensani.ir/fa/article/67536>
- کخ، هایدماری، (۱۳۷۶). از زبان داریوش. ترجمه پرویز رجبی، چاپ هشتم، تهران: انتشارات کارنگ.
- گزنفون، (۱۳۸۹). زندگی کوروش، تربیت کوروش. ترجمه ابوالحسن تهامی، چاپ دوم، تهران: انتشارات نگاه.
- گیرشمن، رومن، (۱۳۳۶). ایران از آغاز تا اسلام. ترجمه محمد معین، چاپ اول، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- گیرشمن، رومن، (۱۳۷۰). هنر ایران در دوران پارت و ساسانی. ترجمه بهرام فره‌وشی، چاپ اول، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- گیرشمن، رومن، (۱۳۷۸). بی‌شاپور، (موزائیک‌های ساسانی). جلد ۲، ترجمه اصغر کریمی، چاپ اول، تهران: انتشارات سازمان میراث فرهنگی کشور.
- گیرشمن، رومن، (۱۳۷۹). سیلک کاشان. جلد ۱، ترجمه اصغر کریمی، چاپ اول، تهران: انتشارات سازمان میراث فرهنگی کشور.
- لسترنج، گای، (۱۳۷۷). جغرافیای تاریخی سرزمین خلافت شرقی. ترجمه محمود عرفان، چاپ سوم، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- محبی، حمیدرضا؛ غلامعلی، حاتم؛ و محمدتقی، آشوری، (۱۳۹۳). رفتارشناسی پیکره انسانی در نقش برجسته‌های صخره‌ای ساسانی. پژوهش و هنر، ۴ (۷): ۱۵-۳۲. <https://www.magiran.com/paper/1320139>
- میش مست‌نهی، مسلم؛ و عابدی‌اصفهانی، عباس، (۱۳۸۶). تاریخچه آینه و آینه‌کاری در ایران. مرمت و پژوهش، ۱ (۲): ۱-۱۱.
- نگهبان، عزت‌الله، (۱۳۷۸). حفاری‌های مارلیک. جلد ۱، چاپ اول، تهران: انتشارات سازمان میراث فرهنگی کشور.

- نوروزی قرانی، مریم، (۱۴۰۲). «مطالعه آرایش و پوشش موی زنان در ایران باستان براساس شواهد باستان‌شناسی». پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد، گروه باستان‌شناسی دانشگاه محقق اردبیلی (منتشر نشده).
- ودودی، صدف، (۱۴۰۰). «آینه‌های مفرغی عصر آهن ایران». پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد، گروه باستان‌شناسی دانشگاه محقق اردبیلی (منتشر نشده).
- ویسهوفر، یوزف، (۱۳۷۷). ایران باستان. ترجمهٔ مرتضی ثاقب فر، چاپ اول، تهران: انتشارات ققنوس.
- هلك، ریچارد تریدول، (۱۳۹۵). گل نبشته‌های باروی تخت جمشید متن‌های A-G. جلد ۱، ترجمهٔ عبدالمجید ارفعی، چاپ اول، تهران: انتشارات مرکز دایره المعارف بزرگ اسلامی، پژوهشگاه میراث فرهنگی و صنایع دستی و گردشگری.

References

- Afifi, R., (2012). *Arda Virafnamah: Heaven and Hell in the Zoroastrian Religion*. 5th ed., Tehran: Tus Publications (in Persian).
- Alaei, A. A., (1966). An introduction to art collections: The private collection of Mr. Engineer Foroughi (cosmetic implements in ancient Iran). *Honar o Mardom Monthly*, 5(1): 49-52. <https://ensani.ir/fa/article/67536> (in Persian).
- Borowski, O., (1988). The Biblical Identity of Tel Halif. *The Biblical Archaeologist*, 104(1): 21-27. <https://doi.org/10.2307/3210035>
- Briant, P., (2006). *The Achaemenid Empire*, Vol. 1. Translated by N. Foroughan, 2nd ed., Tehran: Farzan-e Rooz Publications (in Persian).
- Burn, J., (2000). The Production of Perfumes in Antiquity: The Cases of Delos and Paestum. *American Journal of Archaeology*, 104(2): 277-308. <https://doi.org/10.2307/507452>
- Colledge, M., (1967). *The Parthians (Ancient Peoples and Places)*. New York, Praeger.
- Daryaei, T., (2012). *Sasanian Persia The Rise and Fall of an Empire*. I.B.Tauris & Co, Ltd, London-New York. <https://doi.org/10.5040/9780755694174>
- Demorgan, J., (1905). Découverte d'une sépulture achéménide. *Mémoires de la Délégation en Perse*, (8): 29-58. <https://archive.org/details/s3mmoires08franuoft>
- Durant, W. J., (1958). *The Story of Civilization*, Vol. 1. Translated by A. Aram et al., 1st ed., Tehran: Eqbal Publications (in Persian).
- Ebrahimi-Kouhbanani, M., Shayegan, M. & Hojat, M., (2022). The reflection of Iranian hairstyles in the descriptions of Persian love epics. *Journal of Iranian Studies*, 21(41): 4-29. <https://doi.org/10.22103/JIS.2021.17595.2179> (in Persian).
- Eskandari, N., De Carlo, E., Zorzi, F., Dall'Acqua, S., Furlan, C., Artioli, G. & Vidale, M., (2024). A Bronze Age lip-paint from southeastern Iran. *Scientific Reports*, 14(1): 1-7. <https://doi.org/10.1038/s41598-024-52490-w>
- Estakhri, A. I. I. M. al-Farsi, (1968). *Masālik wa Mamālik*. Edited by I. Afshar, 1st ed., Tehran: Bonyad-e Tarjomeh va Nashr-e Ketab (in Persian).
- Ghirshman, R., (1957). *Iran from the Earliest Times to the Islamic Conquest*. Translated by M. Moin, 1st ed., Tehran: Bonyad-e Tarjomeh va Nashr-e Ketab (in Persian).
- Ghirshman, R., (1991). *The Art of Iran during the Parthian and Sasanian Periods*. Translated by B. Farahvashi, 1st ed., Tehran: Elmi va Farhangi Publications (in Persian).

- Ghirshman, R., (1999). *Bishapur: Sasanian Mosaics*. Vol. 2. Translated by A. Karimi, 1st ed., Tehran: Cultural Heritage Organization Publications (in Persian).
- Ghirshman, R., (2000). *Sialk of Kashan*. Vol. 1. Translated by A. Karimi, 1st ed., Tehran: Cultural Heritage Organization Publications (in Persian).
- Grossmann, R. A., (2002). *Ancient Glass: A Guide to the Yale Collection*. New Haven, Conn., Yale University Art Gallery.
- Hakemi, A., (2006). *Report: Eight Seasons of Survey and Excavation at Shahdad (Dasht-e Lut)*. 1st ed., Tehran: Cultural Heritage Organization Publications (in Persian).
- Hallock, R. T., (2016). *Persepolis Fortification Tablets: Texts A-G*, Vol. 1. Translated by A. Arfa'i, 1st ed., Tehran: Center for the Great Islamic Encyclopedia, Research Institute of Cultural Heritage and Tourism (in Persian).
- Herzfeld, E., (1941). *Iran in the Ancient East*. London & New York: Oxford University Press, London-New York.
- Hosseini Yeganeh, N., Shishegar, A., Emami, M. A. & Nejad Ebrahimi, S., (2021). Identification of residual materials in glass perfume vessels from the Parthian period to the early centuries of the Islamic period using gas chromatography coupled with mass spectrometry (GC-MS). *Journal of Archaeological Studies*, 13(1): 25-40. <https://doi.org/10.22059/jarcs.2019.271372.142653> (in Persian).
- Ibn Hawqal, (1966). *Ṣūrat al-Ard*. Translated by J. Sho'ar, 1st ed., Tehran: Bonyad-e Farhang-e Iran-Zamin (in Persian).
- Jafari Dehghi, M., (2014). Adornment and dress in ancient Iran. In: K. Mousavi-Bojnourdi (supervisor), S. Sajjadi (chief ed.), *The Comprehensive History of Iran*, Vol. 3, Tehran: Center for the Great Islamic Encyclopedia, pp. 291-325 (in Persian).
- Jafarizadeh, M. & Shishegar, A., (2019). A study of the glass objects from the Shavoor Palace, *Journal of Archaeological Studies*, 11(1): 35-54. <https://doi.org/10.22059/jarcs.2019.71081> (in Persian).
- Khanpour, A., Karimi, A. & Mohammad-Maghayer, Z., (2023). Manufacturing technology of Roman head-shaped bottles: A study of the preserved examples in the Glassware and Ceramic Museum of Iran. *Iranian Journal of Archaeological Research*, 13(36): 149-168. <https://doi.org/10.22084/nb.2022.25873.2460> (in Persian).
- Koch, H., (1997). *From the Language of Darius*. Translated by P. Rajabi, 8th ed., Tehran: Karang Publications (in Persian).
- Le Strange, G., (1998). *The Historical Geography of the Lands of the Eastern Caliphate*. Translated by M. Erfan, 3rd ed., Tehran: Elmi va Farhangi Publications (in Persian).
- Mekawi, N., (2018). Cosmetic materials and paraphernalia in ancient Iraq. *Journal of Studies in History and Archaeology Iraq*, 7(64): 526-562. <https://jcoart.uobaghdad.edu.iq/index.php/2075-3047/issue/view/67/102>
- Mishmašt-Nehi, M. & Abed-Asfehiani, A., (2007). The history of mirrors and mirror work in Iran. *Journal of Restoration and Research*, 1(2): 1-11 (in Persian).
- Mohebi, H. R., Gholam-Ali, H. & Ashouri, M. T., (2014). The representation of human behavior

in Sasanian rock reliefs. *Pazhuhesh va Honar Journal*, 4(7): 15-32. <https://www.magiran.com/paper/1320139> (in Persian).

- Moorey, P. R. S., (1976). The city of Kish in Iraq: Archaeology and history, ca. 3500 BC to AD 600. *American Journal of Archaeology*, 80 (1): 65-66. <https://doi.org/10.2307/502938>

- Negahban, E., (1999). *The Excavations at Marlik*. Vol. 1, 1st ed., Tehran: Cultural Heritage Organization Publications (in Persian).

- Nind, S., (1831). Description of the natives of King George's Sound (Swan River Colony) and adjoining country. *The Journal of the Royal Geographical Society of London*, 1(1): 21-51. <https://doi.org/10.2307/1797657>

- Norouzi Gharani, M., (2023).:A Study of Women's Hairstyles and Hair Coverings in Ancient Iran Based on Archaeological Evidence". Unpublished M.A. thesis, Department of Archaeology, University of Mohagheh Ardabili (in Persian).

- Pittman, H., (2005). *Bronze Age Art: Southeastern Iran, Western Central Asia, and the Indus Valley*. Translated by K. Roustaie, 1st ed., Tehran: Pishin-Pajouh Publications (in Persian).

- Posener, G., (1936). *La Première domination perse en Égypte: Recueil d'inscriptions hiéroglyphiques*. Bibliothèque d'étude 11. Le Caire: Institut français d'archéologie orientale.

- Price, M., (2001). *Culture of Iran: Cosmetics, style, and beauty concepts in Iran*. Iran Chamber Society. Retrieved from: https://www.iranchamber.com/culture/articles/cosmetics_beauty.php

- Rahbar, M., (2007). *Bandiyan of Dargaz*. In *The Eleventh Chapter of Archaeological Excavations: Proceedings of the Ninth Annual Archaeological Conference*, Vol. 2. Tehran: Cultural Heritage Publications (in Persian).

- Razmjou, Sh., (2005). Religion and burial customs. In: J. Curtis, N. Tallis (eds.), *Forgotten Empire: The World of Ancient Persia*. London: The British Museum Press: 150-156. <https://doi.org/10.4000/abstractairanica.16302>

- Rezaei, E., (2024a). *An Illustrated History of Seleucid and Parthian Iran*. 1st ed., Tehran: Sayan Publications (in Persian).

- Rezaei, E., (2024b). *An Illustrated History of Sasanian Iran*. 1st ed., Tehran: Sayan Publications (in Persian).

- Sami, A., (1969). *Parseh and Persepolis*. 1st ed., Shiraz: General Department of Culture and Arts of Fars Province (in Persian).

- Schmidt, E. F., (1953). *Persepolis I: Structures, Reliefs, Inscriptions*. Chicago.

- Searight, A., Reade, J. & Finkel, I., (2008). *Assyrian Stone Vessels and Related Material in the British Museum*. Oxford, Oxbow.

- Semsar, M. H., (1963). Adornment and art. *Honar o Mardom Monthly*, 11(16): 33-47. <https://elmnet.ir/doc/1829389-21286> (in Persian).

- Seyyed Sajjadi, S. M. & Shahin, S., (2018). Light and fire in Shahr-e Sukhteh. *Iran Varjavand Publications*, 1(1): 5-18. <https://www.magiran.com/p2180203> (in Persian).

- Seyyed Sajjadi, S. M., (2007). *Reports on Shahr-e Sukhteh*, Vol. 1. 1st ed., Tehran: Cultural Heritage Publications (in Persian).

- Shandor, A., (1956). *Cyrus the Great*. Translated by H. Hedayati, 1st ed., Tehran: University of Tehran Press (in Persian).
- Soortijee, S., (2011). Introduction to a Sasanian burial practice at Kongelo Castle in Savadkuh, Mazandaran. *Journal of Archaeological Studies*, 3(2): 77-92. https://jarcs.ut.ac.ir/article_28857.html (in Persian).
- Tavalli, F., (1973). Scientific excavations at Fasa and the archaeological remains of its region. *Vahid Journal*, 8(119): 839-856. <https://www.ensani.ir/fa/article/197110> (in Persian).
- Vidale, M., Salviulo, G., Zorzi, F. & Mocchiutti, I., (2016). Cosmetics and cosmetology at Shahr-I Sokhta. *Iran*, 54(2): 1-24. <https://doi.org/10.1080/05786967.2016.11879211>
- Vududi, S., (2021). "Bronze Mirrors of Iron Age Iran". Unpublished M.A. thesis, Department of Archaeology, University of Mohaghegh Ardabili (in Persian).
- Wiesehöfer, J., (1998). *Ancient Persia*. Translated by M. Saeqbfar, 1st ed., Tehran: Qoqnoos Publications (in Persian).
- Xenophon, (2010). *The Life of Cyrus and the Education of Cyrus*. Translated by A. Tahami, 2nd ed., Tehran: Negah Publications (in Persian).
- Yaghmaei, E. (1999). *How applied makeup 3000 years ago*. Social Magazine. Retrieved from: https://www.parstimes.com/women/women_makeup.html

- <http://www.britishmuseum.org>
- <http://www.ashmolean.org>
- <https://www.penn.museum>
- www.metmuseum.org
- <https://www.miho.jp>
- www.smb.museum
- www.louvre.fr